

PhDr. Jan Drahoňovský

University of Hradec Králové

Faculty of Education

Institute of Social Studies

Department of Cultural and Religious Studies

jan.drahonovsky@uhk.cz

ORCID: 0000-0003-3242-7722

Typologie vězeňské adaptace: Analýza přístupů a jejich společné jádro

Typologies of Prison Adaptation: Analysis of the Approaches and Their Underlying Core

Abstrakt

Článek přehledově a analyticky mapuje vlivné i regionálně specifické typologie adaptace odsouzených na vězeňské prostředí a identifikuje dimenze, na nichž jsou tyto typologie založeny. Na jejich základě navrhuje syntetický rámec tří průřezových os: Směřování (orientace na instituci vs. na vězeňskou subkulturu), Seberegulace a Adaptabilita. Přínosem studie je zpřehlednění roztržitého pole typologií napříč teoretickými tradicemi a nabídka kompaktního slovníku, který lze využít při formulaci výzkumných otázek a při základní orientační interpretaci chování odsouzených v podmínkách českých věznic.

Klíčová slova: adaptace na vězení, typologie odsouzených, penitenciární sociologie, přehledová studie.

Abstract

The article provides a systematic and analytical overview of both influential and regionally specific typologies of prisoner adaptation to the prison environment, identifying the dimensions upon which these typologies are grounded. Drawing on this foundation, it proposes a synthetic framework comprising three cross-cutting axes: Direction (institution-oriented vs. prison subculture-oriented), Self-Regulation, and Adaptability. The contribution of the study lies in bringing conceptual clarity to a fragmented field of typologies across diverse theoretical traditions and in offering a compact analytical vocabulary that can be employed in the formulation of research questions and in the preliminary interpretive assessment of inmate behaviour within the conditions of Czech prisons.

Keywords: prisoner adaptation, inmate typologies, sociology of prison life, concept review.

1. Úvod

Odsouzení nejsou homogenní skupinou, přesto se jejich projevy ve vězení opakovaně skládají do rozpoznatelných vzorců, které umožňují smysluplné třídění i základní predikci chování. Od klasických studií po současné práce se typologie vězeňské adaptace vyvíjely v několika liniích: deprivací (vliv instituce), importační (přenesené rysy a postoje) a později dynamicko-strategické přístupy, které akcentují časové trajektorie, kalkul a mikropolitiku každodennosti.

Většina známých typologií pochází z anglofonních celových systémů,¹ a tedy jejich závěry nemusejí být plně přenositelné do tuzemského kontextu založeného vesměs na ložnicovém typu ubytování v rámci středně velkých kolektivů. Totéž platí pro přenos typologií z východní Evropy, které stojí na velkých kolektivech s tradičním samosprávným systémem.² V české penitenciární praxi dominuje třídění odsouzených dle deliktu a předvězeňského života,³ což nemusí být nejlepším prediktorem každodenního jednání v průběhu výkonu trestu. Považuji tedy za vhodné se ptát, které faktory jsou pro předvídání chování ve vězení zásadní, a zda budou hrát důležitou roli i v našem specifickém penitenciárním rámci.

V tomto článku nejprve zpřehledňuji vlivné i regionální typologie vězeňské adaptace a odkrývám dimenze, na nichž jsou explicitně nebo implicitně založeny. V dalším kroku destiluji jejich společné jmenovatele do tří průřezových os a zvažuji jejich další využití pro výzkum, speciálně se zřetelem k potřebám tuzemské penitenciární praxe.

2. Typologie adaptace na vězeňské prostředí

Pokusy smysluplně rozčlenit vězeňskou societu provázejí penitenciární sociologii od jejích počátků. Vznikaly ve dvou klasických rámcích, které se později propojily s dynamickými a strategickými přístupy. *Deprivací* linie akcentuje tlak instituce a jeho důsledky pro chování (Clemmer, Goffman, Sykes), *importační* linie zdůrazňuje rysy a postoje, jež si jedinec „přináší“ dovnitř (Schrage, Garabedian, Walters). K nim se přidává *dynamicko-anticipační* pohled, jenž sleduje, jak se postoje a kázeň v čase proměňují (Wheeler, Barak-Glantz); a *strategická pozdně-moderní* perspektiva popisující kalkulace, účelově vstřícné chování a mikropolitiku (Crewe). *Regionální* modely (např. litevská „pětice“) navíc ukazují, jak ubytování v ložnicích zvyrazňuje odlišné indikátory než celové režimy. V dalších podkapitolách nejprve stručně připomenou klíčové typologie v rámci každé linie a průběžně ukáží, na kterých faktorech jsou založeny.

¹ Srov. SCHLIEHE, Anna a Ben CREWE. Top bunk, bottom bunk: cellsharing in prisons. *The British Journal of Criminology*. Oxford, 2022, 62(2), s. 484–500. ISSN 0007-0955. Dostupné z: doi: 10.1093/bjc/azab053

² SLADE, Gavin a Olga ZEVELEVA. The pains of prison reform: Informal prisoner governance and penal subjectivities in Estonia and Lithuania. *Punishment & Society*. SAGE, 2025, 27(1), s. 49–67.

³ Viz kapitolu SARPO in DRÁPAL, Jakub; JIŘIČKA, Václav a Tereza RASZKOVÁ, eds. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021. ISBN 978-80-7676-066-0.

Tabulka č. 1: Přehled typologií vězeňské adaptace

Autor	Ukázka klíčových typů	Osy	Teoretický rámec
Clemmer (1958)	Orientace na prezentovanou kulturu vs. subkulturu	Resocializace-prizonizace (a mnoho dalších kritérií)	Deprivační
Goffman (1961)	Stažení / Rebelie / Kolonizace / Konverze / Při zemi	Vztah k cílům a prostředkům formální instituce	Deprivační
Sykes (1958)	Opravdový chlap vs. Krysa, Obchodník, Gorila, Slušňák...	Morálně-statusový kodex vězně (impulzivita, sociální inteligence)	Deprivační
Irwin (1970)	Odsedět si trest / Vězeňská kariéra / Náprava	Orientace na vnější svět vs. subkulturu	Deprivační
King & Elliot (1977)	Stažení / Den-za-dnem / Vězeňská kariéra / Náprava / Oportunismus / Odjet si svůj trest	Orientace na vnější svět vs. subkulturu; aktivita vězně	Deprivační
Wheeler (1961)	Trajektorie: + → - → + (aj.)	Časová dynamika postojů vůči instituci	Anticipační
Barak-Glantz (1983)	Vychytralý / Nepoučený / Traumatizovaný / Asociální	Vzorec adaptability na prostředí v čase	Anticipační
Schrag / Garabedian (1961/1964)	Prosociální / Pseudosociální / Antisociální / Asociální	Prosociálnost–asociálnost	Importační
Veteška & Fischer (2020)	Epizodický / Chronický-labilní / Chronický-psychopatický / Mentálně nedostačivý / Deviantně socializovaný / Psychotický	Normálnost–psychopatologie; prosociálnost–antisociálnost; míra inteligence	Importační
Walters (2008)	Chladná instrumentálnost / Impulzivní hostilita	Psychopatie; impulzivita	Importační
Crewe (2007/2009)	Naděšenec / Pragmatik / Fatalista / Stoik / Hráč	Postoje k legitimitě moci; aktivita ve vězení	Deprivační / anticipační
Vaičiūnienė & Tereškinas (2017)	Příkladný / Flexibilní / Neviditelný / Dominantní / Neadaptovaný	Formální instituce vs. subkultura; adaptabilita	Deprivační
Bonta & Andrews (2024)	Profily dle rizika a dominantní potřeby (příp. rezpozitivity): např. Silná závislost ...	Antisociální postoje; závislosti; sociální dovednosti	Importační / predikční

Zdroj: Vlastní zpracování (2025)

2.1 Deprivační linie

Pokud jde o pionýra vězeňských výzkumů **Donald Clemmera**, ten nepodával jednoznačnou typologii. Jeho zásadním příspěvkem je osa prizonizace–resocializace, která ukazuje orientaci odsouzeného buďto na prezentovanou kulturu nebo na kulturu vězňů.⁴ Tato osa, jak si dále ukážeme, hraje zásadní roli i v moderním pohledu na odsouzené.

Model vězeňského přizpůsobení kanadského sociologa **Ervinga Goffmana** vycházel z konceptu totální instituce, která vytváří na vězněného jedince značný tlak ve směru jeho institucionalizace. V reakci na to rozlišoval tyto typy přizpůsobení:

Stažení se do sebe (Situational withdrawal): Neprojevování viditelných potřeb a emocí, nejnutnější přizpůsobení, ale ne spolupráce.

Rebelie: Odmítnutí spolupráce s personálem (většinou jen dočasné). Instituce zpravidla věnuje velkou pozornost rebelovi, aby ho zlomila.

Kolonizace: Využití zkušeností z venku k tomu, aby si zlepšil život vevnitř (kšeftování). Instituce se mu stává domovem.

Konverze: Osvojení si chování a postojů instituce.

Držení se při zemi (Playing it cool): Kombinování různých způsobů adaptace za účelem zachování fyzické a psychické integrity, částečné zachování pouta s vnějším světem a zároveň participace na kulturní realitě uvnitř, ovšem bez jejího zvnitřnění.⁵

V Goffmanově konceptu jsou vězni spíše pasivními členy organizace, která nad nimi mnoha způsoby uplatňuje svou moc. Typologie je založena na pozorování strategií „řízení dojmů“ a rolového jednání v totální instituci; typy odlišuje podle toho, jakým způsobem jedinec odpovídá na institucionální tlak, kontrolu a narušení identity.

Gresham Sykes ve své charakteristice society vězňů vycházel z rozboru užívaného vězeňského slangu. Předpokládal, že slangové výrazy označují stereotypy chování, které mají zvláštní důležitost pro skupinu vězňů, neboť vycházejí z míry dodržování pravidel tzv. vězeňského kodexu.

Opravdový chlap (Real man): Je prototypem dodržování kodexu vězně, prezentuje v sobě ctnosti ceněné ve vězení (loajalita, štedrost, sexuální zdrženlivost, umírňování sporů mezi vězni, snášení nepřízně se ctí). Všechny ostatní typy vycházejí z toho, že vězeň jedno nebo více pravidel kodexu porušuje (*Krysa, Slušňák, Gorila, Obchodník, Homosexuál, Potížísta, Tvrdák, Pozér*).⁶

Sykes akcentuje etické hledisko a rovněž určitou míru sociální inteligence, aby jedinec byl schopen pochopit nevyřčená vězeňská pravidla. Problémem této typologie

⁴ CLEMMER, Donald. *The Prison Community*. 2nd edition. New York: Rinehart & Company, 1958. ISBN 978-00-3008-155-2.

⁵ GOFFMAN, Erving. *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books, 1961. ISBN 978-0-14-013739-2. s. 61–65.

⁶ SYKES, Gresham, M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton. Princeton, N.J.: Princeton University, 1958. ISBN 978-0691-13-064-4.

je, že vychází čistě z hodnotových norem vězeňské subkultury, tedy nereflektuje potřeby organizace samotné.

John Irwin na základě vlastní zkušenosti s uvězněním vytvořil jednoduchou typologii tří způsobů adaptace:

Vězeňská kariéra (Jailing): Vězeň je orientován na vězení a jeho kulturu, odstřihne se od vnějšího světa, snaží se vytvořit život ve vězení. Angažuje se v tamějším sociálním systému a obchodu a bojuje o moc a prestiž.

Odsedět si svůj trest (Doing your bid): Orientace na vnější svět a zachování své předvězeňské identity. Snaží se minimalizovat problémy a maximalizovat pohodlí. Orientuje se na aktivity, které „berou čas“.

Náprava (Gleaning): Usiluje o to, aby se stal lepším člověkem, našel sebe sama. Využívá všechny možnosti ve vězení: výukové možnosti, tréninkové programy, terapie...⁷

Irwinovu typologii o pár let později rozšířili **Roy King s Kennethem Elliotem** na základě výzkumu ve věznici Albany na ostrově Wight:

Stažení se: Vězeň bez sebedůvěry, nevychází ani s vězni ani s dozorci.

Život ze dne na den: Vzdá se komfortu, spokojí se s vězeňským minimem, soustředí se na pravidelný přísun stravy, vycházky atd.

Vězeňská kariéra: Aktivní zapojení se do vězeňské subkultury, především obchodu s kontrabandem.

Náprava: Hojně v kontaktu s výchovnými pracovníky, účastní se programů, snaží se získat rekvalifikaci.

Oportunismus: Využívá vězeňskou subkulturu stejně jako institucionální programy ke svým vlastním zájmům.

Odsedět si svůj trest: nestará se ani o vězně, ani o personál, přesto je respektován oběma stranami.⁸

King a Elliot zakládají své typy na tom, jak se odsouzení vztahují k pravidlům a autoritám a jak se tento vztah projevuje v jejich každodenním fungování v instituci. Zatímco u Irwina šlo spíše o jednodimenzionální postojovou škálu k vlastnímu trestu, zde vystupuje navíc proměnná v podobě aktivity vězně, který se v rámci daných omezených možností buďto projevuje iniciativně, nebo naopak pasivně až apaticky (v tomto schématu poněkud splývají strategie Život ze dne na den a Odsedět si svůj trest.)

⁷ IRWIN, John. *The felon*. Berkeley: University of California Press, 1970. ISBN 05-200-6016-4. s. 68.

⁸ KING, Roy a Kenneth W. ELLIOT. *Albany: The birth of a prison – End of an era?* London: Routledge & Kegan Paul, 1977. ISBN 978-10-0343-471-9.

2.2 Dynamicko-anticipační linie

Jedním z klíčových přínosů deprivace tradice je postižení dynamiky průběhu výkonu trestu – proměn vztahu k formální instituci a k vězeňské subkultuře v čase.⁹ Na nelineární povahu adaptace upozornil již Clemmer,¹⁰ konkrétní časový vzorec později přesvědčivě zachytil Wheeler a na behaviorálních ukazatelích jej doplnil Barak-Glantz.

Stanton Wheeler na základě měření postojů k oficiální instituci a k neoficiálním aspektům vězeňského života ukázal, že tentýž odsouzený se během trestu může přesouvat mezi rezignovanou pasivitou, orientací na subkulturu a opětovným přikláněním k nápravě. Nejčastěji se objevuje křivka „+ → - → +“: zpočátku převažují pozitivní postoje k instituci, poté nastává zhoršení spojené s vyšší afinitou k subkultuře a před propuštěním se postoje znovu zlepšují. Podstatou je anticipace důsledků vlastních rozhodnutí pro rolové jednání. Nejde však o zákonitost; Wheeler empiricky doložil všech osm kombinací (byť některé jsou vzácné): např. zklamání z instituce (+ - -), opožděné přizpůsobení se subkultuře (+ + -) nebo konverze k rehabilitaci (- + +).¹¹

Wheelerův model je tedy založen na dynamickém pojetí výkonu trestu a jeho typy jsou vývojovými trajektoriemi postojů. Tím není v rozporu např. se Sykesem, spíše přináší rozměr času do některých již dříve popsanych typů (Tvrdák, Slušňák aj.), čímž dodává typologii na plastičnosti.

Israel Barak-Glantz navázal měřením „tvrdých“ behaviorálních proměnných – časování a četnosti kázeňských prohrěšků – a rozlišil čtyři typy průběhu trestu:

Vychytralý: Vykazuje krátké, nepravidelně rozložené pobyty v korekci napříč celým trestem; využívá zkušenost z minulých trestů, komunikuje obratně a předchází zbytečným kolizím.

Nepoučený: Na začátku rychle kumuluje prohrěšky, ve střední fázi nastává obrát a zbytek trestu zvládá bez sankcí; postupně se učí z následků.

Traumatizovaný: Zpočátku se přizpůsobuje bez trestů, přibližně ve dvou třetinách přichází náhlý nárůst prohrěšků v návaznosti na traumatizující událost či zátěž.

Asociální: Tresty se objevují chronicky po celé období výkonu; nedaří se mu poučit se z předchozí zkušenosti.¹²

Tato typologie nezohledňuje sice postoje vězně; nicméně z čistě behaviorálních vzorců, stejně jako u Wheelera, vystupuje anticipační logika načasování a kalkulace, a především schopnost poučit se z vlastní zkušenosti neboli praktická inteligence. To je zejména patrné u asociálního typu, který, i přes opakované tresty, se dostává

⁹ „Anticipační linie“ zde není samostatnou školou či paradigmatickým, ale zdůrazněním dynamického rozměru, jenž se zrodil uvnitř deprivace rámce.

¹⁰ CLEMMER, Donald. *The Prison Community*. 2nd edition. New York: Rinehart & Company, 1958. ISBN 978-00-3008-155-2.

¹¹ WHEELER, Stanton. Socialization in correctional communities. *American Sociological Review*. 1961, 26(5), s. 697–712.

¹² BARAK-GLANTZ, Israel, L. Patterns of Prisoner Misconduct: Toward a Behavioral Test of Prisonization. *Sociological Focus*. Taylor & Francis, 1983, 16(2), s. 129–146.

do stále stejných problémů. V rámci přehledu je tato linie důležitá tím, že do typologií vnáší dimenzi času a poučitelnosti.

2.3 Importační linie

Dle importační myšlenkové školy jsou pro zformování vězeňských subkultur zásadní osobnostní rysy zločinců, ať už vrozené nebo získané během socializace. Typologie vycházející z tohoto pohledu jsou tedy typologiemi pachatelů – a takových existuje v kriminologii celá řada – od těch velmi jednoduchých až po velmi sofistikované. Asi nejzajímavější způsob třídění přinesl americký forenzní psycholog **Glenn D. Walters**, který se zaměřil na osm chybných stylů myšlení, kterými se vyznačují delikventi: zdůvodnění, odříznutí, oprávnění, orientace na moc, sentimentalita, hyper-optimismus, kognitivní lenost, diskontinuita.¹³ Tyto vadné kognitivní vzorce potom často ústí do kriminálního chování; přičemž zhusta vytvářejí trsy a lze je rozdělit do dvou hlavních faktorů: a) *Proaktivního (chladná instrumentálnost)* a b) *Reaktivního (impulzivní hostilita)*. Oba faktory lze přitom chápat jako rozdílné orientace, které se odrážejí v každodenních interakcích i v disciplinárních epizodách ve výkonu trestu.¹⁴ Waltersova typologie navazuje na kognitivně-behaviorální pojetí kriminálního životního stylu a typy odlišuje zejména podle myšlenkových schémat, míry sebekontroly a preferovaných copingových strategií.

Zvláštní pozornost si zaslouží typologie **Clarence Schraga**, která je často využívána v penitenciární praxi pro její dobrou provázanost s projevy chování ve vězení a vyhlídkami na nápravu.¹⁵

Prosociální: Zpravidla jednorázové či ojedinělé selhání; ve výkonu trestu se snaží držet vazby na svět venku, spolupracuje s personálem a využívá programy. Vliv subkultury na něho je slabý, avšak mívá obtížnou adaptaci a prochází osobními krizemi.

Antisociální: Chronický recidivista se širokým portfoliem deliktů, pro něhož je kriminalita obživou. Bývá spíše „operativcem“ než lídrem. Ve věznici se sdružuje s podobnými a setrvává v opozici vůči režimu; řídí se normami v rozporu s hodnotami střední třídy.

Pseudosociální: Orientace na zisk a sofistikovanější delikty (např. podvody, padělání), často se zázemím střední třídy a lepším vzděláním. V zařízení působí jako „chameleon“: dokáže spolupracovat s dozorci i zapojit se do subkultury, přičemž jeho přístup je převážně pragmatický.

¹³ WALTERS, Glenn. D. & Charles SCHLAUCH. The Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles and Level of Service Inventory-Revised: Screening Version as predictors of official and self-reported disciplinary infractions. *Law & Human Behavior*, 2008, 32(5), s. 454–462. DOI: 10.1007/s10979-007-9117-5.

¹⁴ In: BLATNÍKOVÁ, Šárka; FARIDOVÁ, Petra a Marek VRANKA. *Kriminální styly myšlení: Inventář PICTS-cz*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016. ISBN 978-80-7338-156-1.

¹⁵ Srov. Marešová ve vztahu ke slovenské vězeňské praxi in: MAREŠOVÁ, Alena; BIEDERMANOVÁ, Eva; ROZUM, Jan; TAMCHYNA, Miroslav a Petra ZHRÍVALOVÁ. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody: kriminologická analýza*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016, 180 s. ISBN 978-80-7338-157-8.

Asociální: Páchá rozličné, někdy bizarní delikty bez zřejmých motivů, brzy a opakovaně se vrací do vězení. Problémy řeší agresí, má nízkou schopnost poučit se a nereálné plány; spolupráci se vyhýbá, vyvolává konflikty a jeho adaptace je spíše nihilistická.¹⁶

Na Schraga následně navázal **Peter L. Garabedian**, který tyto typy empiricky ověřil a nadále upřesnil jejich projevy s ohledem na různé aspekty výkonu trestu. Typy chápal spíše jako kontinuum od prosociálního k asociálnímu. Pro lepší pochopení přidal slangové názvy užívané mezi vězni.

Tabulka č. 2: Typy vězeňské adaptace dle Garabediana¹⁷

Typ	Míra delikvence	Jak snáší trest	Sociální orientace	Orientace na normy	Zapojení do aktivit
Poctivec	Nízká	Těžce	Kolektiv	Instituce	Vysoké
Správník	Vysoká	Snadno	Kolektiv	Subkultura	Střední
Politik	Vyšší	Snadno	Individuální	Obojí	Vyšší
Psanec	Velmi vysoká	Těžce	Individuální	Ani jedno	Nízké

Zdroj: Garabedian (1964)

Typologie Schraga a Garabediana vymezuje vzorce adaptace především podle předchozí socializace, přinesených dispozic a hodnotových orientací, které si odsouzený přináší do vězení a které následně formují jeho způsob fungování v instituci. Zejména Garabedian potom poukazuje i na schopnost přizpůsobit se prostředí, která určuje, zda jedinec bude mít „těžký“ nebo „lehký“ trest.

Česká penologie věnuje typologizaci odsouzených relativně omezenou pozornost. V běžné praxi se vychází z analýzy předchozí trestné činnosti a životního stylu na svobodě v rámci standardního hodnocení rizik a potřeb odsouzeného.¹⁸ Ucelenější pojetí před časem nabídl psycholog **Karel Netík**, jenž rozlišoval typ socializovaný, neurotický, nesocializovaný, mentálně nedostačivý a s masivní psychickou poruchou.¹⁹ Na tuto linii navazují **Jaroslav Veteška a Slavomil Fischer**, kteří s odkazem na současnou praxi navrhuji modifikaci a zároveň u jednotlivých typů uvádějí i rámcové resocializační možnosti. Rozlišují tyto typy vězňů:

Epizodický: *Ojedinelá delikvence; přítomná vina a lítost, snaha o nápravu. Ve výkonu trestu většinou spolupracuje, bez výraznějších problémů; recidiva spíše nízká.*

¹⁶ SCHRAG, Clarence. A Preliminary Criminal Typology. *The Pacific Sociological Review*. Los Angeles: University of California Press, 1961, 4(1), s. 11–16.

¹⁷ GARABEDIAN, Peter G. Social Roles in a Correctional Community. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1964, 55(3), s. 338–347.

¹⁸ DRÁPAL, Jakub; JIŘIČKA, Václav a Tereza RASZKOVÁ, eds. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021. ISBN 978-80-7676-066-0.

¹⁹ NETÍK, Karel; HÁJEK, Stanislav a Daria NETÍKOVÁ. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck, 1997, s. 8. Beckova skripta. ISBN 80-717-9177-6.

Chronický-labilní: Delikvence souvisí s emočním selháváním a vnitřními konflikty (např. ponížení, frustrace uznání), které se ve vězení často prohlubují. Změna je možná, ale náročná a časově dlouhá; vzorce jednání se mohou spíše fixovat.

Chronický-psychopatický: Rysy disociální poruchy osobnosti, posunuté hranice přípustnosti, nízké zábrany a úzkost, sebestřednost a instrumentální manipulace. Omezená empatie i učení se z důsledků; resocializace málo pravděpodobná.

Mentálně-nedostačivý: Podprůměrná intelektová úroveň; delikvence bývá přímočařejší, někdy násilná, případně v roli vykonavatele cizích podnětů. Ve výkonu trestu vysoká sugestibilita a zranitelnost vlivem okolí.

Deviantně-socializovaný: Normy primární skupiny jsou v rozporu se širšími společenskými normami. Ve vězení může fungovat kooperativně a využívat programy; důraz na běžné pracovní a finanční kompetence.

Psychotický: Delikventní jednání podmíněné psychózou; trestní odpovědnost bývá vyloučena, výskyt ve výkonu trestu je spíše výjimečný. Klíčová je psychiatrická péče.²⁰

Typologie Vetešky a Fischera je založena na propojení psychologických a (re)socializačních charakteristik: typy rozlišuje podle kombinace osobnostních rysů, kognitivních kapacit a klinických či vývojových faktorů, které jsou spojovány s odlišným průběhem adaptace ve výkonu trestu. Silnou stránkou typologie je propojení osobnostních a motivačních charakteristik s očekávaným chováním ve výkonu trestu a s praktickými doporučeními pro práci s vězněnými osobami. Limitem jsou průniky kategorií, které si vyžadují pečlivou kazuistickou práci a opatrnost při závěrech o resocializovatelnosti, neboť pozitivní postoj k programům zacházení sám o sobě ještě nedokládá jejich efekt na recidivu.²¹

2.4 Strategická pozdně-moderní britská linie

Mezi nejvýznamnější typologická pojetí současné penitenciární sociologie patří teorie britského kriminologa **Bena Creweho**. Ten uvádí, že současné britské vězeňství je založeno na rozptýlené a zprostředkované formální moci (penal power). Na tomto pozadí rozlišuje pět typů strategické adaptace, které se liší přijetím legitimacy této moci a způsoby jednání (agency). V jeho pojetí tedy vystupuje vztah k formální organizaci s výrazným akcentem na anticipaci vývoje vlastního trestu. Crewe ve svém článku z roku 2007 původně rozlišil čtyři typy souladu s režimem (compliance),²² následně v knize o dva roky později tento vzhled mírně upravil na pět typů:

²⁰ VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování: vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada, 2020. 208 s. Psyché. ISBN 978-80-271-0731-5. s. 61–65.

²¹ Srov. BIEDERMANOVÁ, Eva a Michal PETRAS. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-115-8.

²² CREWE, Ben. Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison. *The British Journal of Criminology*. 2007, 47(2), s. 256-275. ISSN 1464-3529. Dostupné z: doi: 10.1093/bjc/azl044

Nadšenec: Považuje zásah instituce za oprávněný a aktivně využívá dostupné programy k vlastní změně; uvěznění chápe jako příležitost k sebe-zlepšení.

Pragmatik: Přijímá pravidla jako „menší zlo“, drží se stranou konfliktů a pasivně „dělá čas“; boj se systémem nepovažuje za racionální.

Stoik: Vnitřně si udržuje odstup, ale navenek působí klidně a vyrovnaně; jeho přístup k režimu je formální, ambivalentní k legitimitě i k aktivní spolupráci.

Fatalista (Retreatist): Nepřijímá legitimitu ani nabídky režimu, je fatalistický, vyhýbá se vztahům a programům; adaptuje se stažením do sebe.

Hráč: Navenek vykazuje soulad s režimem a ovládá institucionální rétoriku, vnitřně však odmítá cíle instituce; „hraje hru“ tam, kde se to vyplatí.²³

Creweho model se v první řadě zaměřuje na uznání legitimacy formálních institucí (např. nadšenec ji přijímá nekriticky, stoik si udržuje odstup, fatalista ji odmítá a hráč jen zdánlivě přijímá, ve skutečnosti laděn nepřátelsky). Druhou osou je míra aktivity, kterou vězeň vykazuje (nadšenec a hráč jsou aktivní, stoik a fatalista pasivní, pragmatik se pohybuje někde uprostřed). Tento rámec akcentuje mikropolitiku rolí, kalkul s hodnocením a „image-management“ v systému. Jeho výhodou je aktuálnost a propojení s politikou programů zacházení, což z něj činí přístup dobře srozumitelný výchovným pracovníkům i v našem kontextu. Je však třeba opatrnosti při přenosu mimo britský systém nízkokapacitních cel, které limitují skupinové subkulturní vlivy.²⁴

2.5 Regionální alternativa: litevská pětice

Drtivá většina známých typologií pochází z anglosaského prostředí, dává tedy smysl představit i neanglofonní přístup, který navíc zohledňuje kulturní vlivy i ubytovací podmínky blízké českému vězeňství. Litevská typologie **Rūty Vaičiūnienė a Artūrase Tereškinase** slouží jako regionální protiváha: nepracuje s jemnou mikropolitikou rolí jako Crewe, ale s přehlednými proměnnými, jež jsou v kolektivním ubytování dobře čitelné. Autoři rozlišují pět způsobů adaptace, které pokrývají hlavní oblasti vězeňského života (vztah k subkultuře, interakci s personálem, konflikty, rehabilitační orientaci a pracovní nasazení):

Flexibilní: Orientuje se situačně na obě strany (instituce/subkultura) s nízkou emoční investicí do vazeb, pružný v pravidlech i zvycích oddílu; typicky má ekonomickou trestní minulost.

Neviditelný: Záměrně minimalizuje viditelnost; spolupracuje s personálem v nutném minimu, programům se spíše vyhýbá a k rehabilitaci je skeptický – vězení vnímá jako prostředí s degradačním efektem.

Dominantní: Silně lne k vězeňské subkultuře, důsledně dodržuje její pravidla a snadno vstupuje do sporů; častěji jde o mladšího vězně s násilnou trestnou činností.

²³ CREWE, Ben. *The prisoner society: power, adaptation, and social life in an English prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.

²⁴ Srov. LIEBLING, Alison, Susie HULLEY a Ben CREWE, ed. Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life: This book chapter describes the initial and on-going development of the MQPL surveys. In: GADD, D., S. KARSTEDT a S. MESSNER. *The Sage Handbook of Criminological Research Methods*. Los Angeles: SAGE, 2011, s. 358–372.

Příkladný: Plánuje čas do podmíněného propuštění, věří v rehabilitaci a využívá programy i vzdělávání; obvykle starší, s nenásilnými delikty.

Neadaptovaný/Izolovaný: Adaptaci nezvládá nebo se z ní vědomě stahuje; nenavazuje vazby ani s vězni, ani s personálem – sociálně i organizačně na okraji.

Tabulka č. 3: Typy vězeňské adaptace v litevských věznicích²⁵

Typ adaptace	Subkultura	Vztahy s personálem	Konflikty	Rehabilitace	Práce ve vězení
Flexibilní	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Neviditelný	-	+	-	-	+
Dominantní	+	-	+	+/-	-
Příkladný	-	+	-	+	+
Neadaptovaný / Izolovaný	-	-	+/-	-	-

Vysvětlivky: + znamená spolupráci, akci, afinitu; - značí nespolečnost, vyhnutí se akci, negativní postoje; +/- znamená jen nezbytně nutnou spolupráci a ambivalentní pozici.

Zdroj: Vaičiūnienė & Tereškinas (2017)

Litevská typologie je založena na kombinaci sociálních rolí a praktických strategií fungování v ubytovnách; typy odlišuje podle toho, jak odsouzení získávají pozici v kolektivu, jak nakládají se zdroji a jak se vyrovnávají s neformálními pravidly oddílu. Silnou stránkou modelu je operacionalizace napětí mezi subkulturou a režimem a zahrnutí Neadaptovaného typu. Typologie navíc pracuje s indikátory, které jsou ve velkých oddílech dobře rozpoznatelné (tendence ke konfliktům, viditelnost, pracovní stabilita). I přes určité překryvy s Crewem model staví i na proměnných, které v celovém britském systému mohou unikát pozornosti.

2.6 Predikčně-intervenční rámec: model RNR

Do tohoto seznamu zařazují i vlivný model rehabilitace britských kriminologů **Jamese Bonty a Donalda A. Andrewse**. Ti sice nevytvářejí typologii chování ve vězení, ovšem v kontextu přehledu doplňují popisné (deprivační / importační / strategické) přístupy o empiricky ukotvený rámec, který propojuje individuální posouzení s principy cílení intervence. Model stojí na třech principech:

Rizika (Risk): Intenzita zásahu má odpovídat riziku recidivy; vysoké riziko → vyšší intenzita, u nízkého rizika mohou být náročné programy kontraproduktivní.

Potřeby (Need): Intervence cílí na kriminogenní potřeby (antisociální postoje / zneužívání návykových látek / deficity v sociálních dovednostech).

²⁵ VAIČIŪNIENĖ, Rūta a Artūras TEREŠKINAS. Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions. *East European Politics and Societies and Cultures*. SAGE, 2017, 31(3), s. 659–679. ISSN 1533-8371.

Responzivita (Responsivity): Zásahy se přizpůsobují individuálním charakteristikám (kognitivním schopnostem, učebnímu stylu, motivaci, kulturnímu zázemí), aby měly maximální efekt.²⁶

Ačkoli RNR není typologie vězeňského chování, předjímá jeho vzorce: antisociální postoje se často pojí s afinitou k subkultuře (nižší soulad s režimem), deficit sociálních dovedností s porušováním pravidel a konflikty, problémy se závislostmi s dluhy a výkonovou nestabilitou. Pro účely srovnání s typologiemi adaptace lze jejich hlavní kriminogenní oblasti (antisociální postoje / závislosti / deficit sociálních dovedností) ilustrativně chápat jako kombinovatelné dimenze, a spolu s vysokým či nízkým rizikem je možné vytvořit matici osmi typů (responzivitou ponechávám stranou).²⁷

Tabulka č. 4: Typy dle rizika a dominantní potřeby

	Antisociální postoje	Návykové látky	Deficit v sociálních dovednostech	Popis typu pachatele
1	-	-	-	Situační delikt
2	-	+	-	Kriminalita na základě závislosti
3	-	-	+	Sociální neobratnost vedoucí k trestnému činu
4	+	-	-	Kriminální jednání z přesvědčení
5	+	+	-	Závislosti v kombinaci s protispolečenským nastavením
6	-	+	+	Závislost a sociální vyloučenost vedoucí k delikvenci
7	+	-	+	Životní styl na okraji společnosti
8	+	+	+	Protispolečenské postoje, závislosti i nedostatek sociálních dovedností se navzájem posilují

Vysvětlivky: + značí vysoké riziko, - nízké riziko v dané oblasti.

Zdroj: Volná operacionalizace dle Bonta & Andrews (2024)

Výhodou RNR je, že na empirické bázi zužuje značné množství importačních charakteristik na tři klíčové potřeby, které model činí snadno uchopitelným; a, jak dále ukáží, míří do těchž oblastí, které jsou více či méně obsaženy i v typologiích sociologie vězeňského života.

²⁶ BONTA, James a Donald A. ANDREWS. *The psychology of criminal conduct*. 7th edition. New York: Routledge, 2024. ISBN 978-1-032-27285-6.

²⁷ Takové zjednodušení však nemá ambici nahrazovat diagnostické postupy RNR ani jejich validační logiku.

3. Syntéza: typologie prizmatem průřezových os

Výše uvedený přehled ukazuje, že typologie adaptace jsou hodnotné, neboť pojmenovávají opakující se vzorce jednání ve vězeňském prostředí. Současně však platí, že jednotlivé typologie jsou jen obtížně srovnatelné, protože pracují s rozdílnými indikátory a úrovněmi abstrakce. Následující část proto navrhuje syntetický rámec, který z přehledu vyjímá společné jmenovatele a převádí je do tří průřezových os; tyto osy následně slouží jako „mapa“ pro systematické srovnání existujících typologií. Nejde tedy o návrh další typologie ve smyslu kategorií odsouzených, nýbrž o srovnávací rámec, který umožňuje převádět existující typologie na společná kontinua.

3.1 Merton jako převodová mřížka typologií

Navzdory rozdílným teoretickým rámcům (deprivační, importační, strategicko-dynamický) se většina typologií vězeňské adaptace sbíhá k omezenému počtu vzorců jednání. Polský výzkumník Kamil Miszewski má za to, že většina autorů typologií se ve svém modelu záměrně či nezáměrně inspirovala schématem **Roberta K. Mertona**,²⁸ které nahlíží chování jako odpověď na napětí mezi legitimními cíli a legitimními prostředky. Rozřazení odsouzených dle těchto dvou os je nejvíce patrné u Goffmana, jehož pěťici lze považovat za téměř „doslovnou kopii“ Mertona.²⁹ Níže tuto tezi rozeberu.

Dá se říci, že první mertonovská osa – *přijetí legitimacy cílů instituce* – se vyskytuje u velké většiny představených typologií: ve zjevné podobě u Goffmana a Creweho, v mírně modifikované podobě jako prosociální vs. antisociální postoje (Schrag/Garabedian) nebo jako orientace na svět venku vs. svět odsouzených (Irwin/King & Elliot). Dokonce i Sykesův „morální kompas“ funguje podél této osy (jen s opačnými znaménky). Vztah k instituci a příklon k subkultuře se v praxi chovají jako zrcadlové póly téhož kontinua: posílení jednoho zpravidla oslabuje druhé (Clemmer, Sykes, Wheeler). I tam, kde jsou vedeny odděleně (např. ve východoevropském modelu), tabulkové ukazatele vykazují negativní souběh; výjimkou jsou pseudosociální „chameleoni“, nikoli stabilní preference obou pólů současně. Proto má smysl uvažovat i ve východoevropském modelu o ose jediné.

Je zjevné, že odsouzení jakožto formálně potrestaní soudem za nelegální činnost, se vždycky nějakým způsobem stavějí ke svému rozsudku a k svému výkonu trestu. Mohou s tímto být v souladu nebo v rozporu (ať už vyjádřeném či tichém). Mertonova osa legitimacy instituce tedy představuje velmi solidní ukazatel pro základní třídění odsouzených podle postojů.

Druhá mertonovská osa – *uznání prostředků* – se zdá být v pozdně-moderním vězení méně robustní. Goffmanův jednoduchý model spolupráce (iniciativnosti) se v dnešním provozu štěpí do různých oblastí (práce, účast na programech, spolupráce s externími organizacemi, dodržování režimu, vztahy s vrstevníky). Studie nepotvrzují,

²⁸ MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-70-0.

²⁹ MISZEWSKI, Kamil. Adapting to isolation in prison: Concept review. *Resocjalizacja Polska: Polish Journal of Social Rehabilitation*. 2020, 2020(20), s. 156–177. ISSN 2392-2656. Dostupné z: doi: 10.22432/pjsr.2020.20.11. s. 162.

že soulad v jedné sféře implikuje soulad v jiné: vězeň může stabilně pracovat a zároveň se vyhýbat programům; vycházet s dozorcí a být rezervovaný k výchově apod.³⁰ Litevský přístup proto prostředky konkretizuje (práce × programy), neboť spolu nekorelují. Vztah k prostředkům tedy v současných penitenciárních podmínkách nelze považovat za jednotnou osu, a tudíž má i nízkou praktickou využitelnost. Budťo musí být upřesněna (rozštěpena) do několika různých oblastí, anebo nahrazena vhodnějšími ukazateli.

Celkově lze konstatovat, že mertonovská mřížka postojů je dobrým základem pro pochopení chování odsouzených, zároveň ji však nepovažuji za dostatečnou pro porozumění vysoké variabilitě strategií a taktik odsouzených v současném pozdně-moderním vězeňství. Považuji tedy za účelné navrhnout rozšiřující schéma vězeňské adaptace založené na syntéze dosavadních poznatků.

3.2 Návrh os napříč typologiemi

Jak jsem již ukázal, tendence odsouzených se nějakým způsobem stavět k oficiální instituci výkonu trestu odnětí svobody, potažmo formální organizační moci, se ukazuje jako silný indikátor směřování a jednání odsouzeného, který se v důsledku toho orientuje buďto na oficiálně prezentované hodnoty (resocializaci) a logicky i na svět venku a udržitelný život po propuštění; anebo na hodnoty subkultury odsouzených, které vedou ke sdružování do skupinek a klik, spleťtemu šedému a černému obchodu a obecně riskantnímu jednání na hraně nebo za hranou legálních pravidel. Tuto osu nazývám **směřování (S)** a tvoří nejrobustnější pilíř patrný ve všech typologiích. Některé typologie (Irwin, Schrag) dokonce staví pouze na této dimenzi.

Jedním z největších přínosů importačních (kriminologických) přístupů je důraz na některé specifické rysy osobnosti, které vedou opakovaně k potížím se zákonem a jsou problematické i z pohledu adaptace na výkon trestu. Tímto prediktorem je určitá snížená schopnost kontrolovat své vlastní impulzy, v důsledku čehož si jedinec nemůže pomoci a zaplétá se do vysoce riskantních jednání (nebo přímo je vytváří) nebo reaguje přehnaně na relativně běžné sociální podněty. Tato tendence se promítá v rámci typologií do práce s hněvem/úzkostí (Veteška & Fischer). V rámci výzkumů časových křivek přizpůsobení zanechává tato tendence silný behaviorální otisk (kážeňská křivka, konflikty, rizikovost na pracovišti).³¹ Oproti tomu u Bonty a Andrewse je vyjádřena tato „nekrocenost“ konkrétně v tendenci k užívání návykových látek. Jsem přesvědčen, že tuto tendenci lze podřadit pod stejnou osu jako jeden z konkrétních

³⁰ Např. GARABEDIAN, Peter, G. Social Roles in a Correctional Community. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1964, 55(3), s. 338–347.

³¹ SKOWROŃSKI, Bartłomiej a Elżbieta TALIK. Quality of Life and Its Correlates in People Serving Prison Sentences in Penitentiary Institutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. MDPI, 2021, 18(4), s. 1–16. ISSN 1660-4601. Dostupné z: doi: 10.3390/ijerph18041655

TYRKA, Renata, Iwona NIEWIADOMSKA a Rafał Piotr BARTCZUK. The severity of crisis in valuation and the use of coping strategies in prison inmates. In: CHWASZCZ, Joanna a Iwona NIEWIADOMSKA. *Meaning of resources in social inclusion*. Lublin: *Natanaeum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy*. 2015, s. 80–90. ISBN 978-83-9403-894-6.

projevů obecnější osobnostní tendence, kdy okamžitý impulz není kriticky vyhodnocen nebo jej jedinec nedokáže sám potlačit či korigovat (jak naznačují i empirická zjištění o neblahých důsledcích braní návykových látek ve vězení).³² Tuto dimenzi nalezneme též v moderních studiích copingu ve vězení, kde se vrací jako psychologická dimenze v různých pojmech („nezdrženlivost“, „reaktivita“, „závislostní chování“). Ovšem lze ji vysledovat i v klasických pozorováních, např. u Sykese v podobě porušení pravidla vězeňského kodexu „Neztrácej hlavu!“³³ Tuto osu nazývám **seberegulace (R)** – schopnost ovládat popudy, odkládat uspokojení a řídit afekt.

Třetí dimenze je v rámci typologií vyjádřena sice spíše nepřímě, přesto ji však lze vysledovat až k základům. Již Sykes ukázal, že pro život ve vězení je důležitá znalost jemných nuancí správného jednání ve správnou chvíli. Barak-Glantz tentýž fenomén ukazuje na behaviorálních křivkách v průběhu výkonu trestu, kdy někteří odsouzení jsou „poučitelní“ rychle, jiní pomalu, zatímco někteří vůbec. Stejně tak Schrag popisuje Asociální typ, který, navzdory mnohaleté zkušenosti s vězením, se dostává do stále stejných potíží (oproti Pseudosociálnímu, jenž dokáže v každém prostředí pro sebe těžit). Až teprve Litevský model má potřebu tento faktor pojmenovat napřímo a vyčlenit jej jako samostatný typ (Neadaptovaný). Walters potom podává rozsáhlou analýzu, které konkrétní styly myšlení u zločinců vedou opakovaně k „pádům“ jak venku, tak ve vězení. V prostředí českých ubytoven (velké ložnice, silnější vrstevnická mikropolitika) může tento faktor nabývat na vyšší naléhavosti oproti celovým režimům. Osu nazývám **adaptabilita (A)** – čímž rozumím praktickou/sociální inteligenci: čtení nesnadno postižitelných pravidel, poučitelnost ze zpětné vazby a aplikaci zkušenosti napříč kontexty.

Výsledkem jsou tři průřezové osy, které (a) zachycují společné jádro typologií napříč teoretickými tradicemi a regiony, (b) umožňují převést rozdílné typy na srovnatelná kontinua a (c) současně ponechávají proměnné nižší spolehlivosti (např. „aktivita“, status, fázovost) v roli modifikátorů, nikoli samostatných os. Na tomto základě dále (v kap. 4) diskutuji vztah rámce S-R-A ke klasickým paradigmům a jeho možné využití. Tyto tři navržené dimenze s jejich póly názorně shrnuji v tabulce.

³² JURÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), 29–50. ISSN 2571-4589.

³³ SYKES, Gresham M. a Sheldon L. MESSINGER. The Inmate Social System. In: GROSSER, Georg, H., ed. *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*. Reprint of the ed. 1975. New York: Social Science Research Council, 1960, s. 5–19. ISBN 0-527-033-03-0.

Tabulka č. 5: Přehled tří průřezových os vězeňských typologií

Směřování	Postojová charakteristika určující vztah k institucím, a tedy orientaci na referenční osoby (venku/uvnitř)		S
 Ven	Aktuální akceptace legitimacy formální autority a institucí vězení, dobré vycházení s personálem, případně zapojení do aktivit, kontakt s osobami blízkými a příprava na život venku	Problematický nebo odmítavý postoj k formální autoritě a institucím vězení, neúčast v aktivitách, identifikace s vrstevnickými skupinami a klikami, zapojení do široké škály „druhého života“	 Dovnitř
Seberegulace	Osobnostní charakteristika – schopnost volního usměrnění popudů a emocí směrem ke kýženým individuálním cílům		R
 Umírněnost	Schopnost odložit uspokojení, uskromnit se, omezit se, přemýšlet ve střednědobém až dlouhodobém horizontu, kontrola afektů a odolávání návykovým látkám	Obecně požitkářské nastavení bez zvažování důsledků, neschopnost odložit uspokojení, život „ze dne na den“, dávání volného průchodu afektům, sklon k závislostem všeho druhu	 Impulzivita
Adaptabilita	Osobnostní charakteristika – praktická a zejména sociální inteligence umožňující „vědět si rady“ v komplexním světě		A
 Praktická inteligence	Čtení „neviditelných“ pravidel, poučitelnost ze zpětné vazby a přenášení zkušeností mezi kontexty; umět vědět si rady i v neznámém prostředí, vyjít dobře s odsouzenými i s organizací	Neschopnost nebo neochota se přizpůsobit dané skupině, nepochopení toho, co je očekáváno, a tedy neustálé „narážení“ vedoucí k problémům se spoluvězni i se zaměstnanci	 Rigidnost / nepoučitelnost

Zdroj: Vlastní zpracování (2025)

4. Diskuse

Dosavadní analýza ukázala, že navzdory rozdílným tradicím a pojmovým aparátům se typologie adaptace opakovaně sbíhají k omezenému počtu dimenzí, které lze číst jako směřování, seberegulaci a adaptabilitu. To otevírá otázku, jak se tento syntetický rámec vztahuje k dosavadním teoretickým perspektivám (deprivační, importační, strategicko-dynamické) a v čem je může zpřesnit či integrovat. Následující podkapitola proto zasazuje osy S-R-A do mapy klasických paradigmat, vyjasňuje roli „vedlejších“ ukazatelů a ukazuje, kde se nabízí širší integrační výklad.

4.1 Osy S-R-A v kontextu klasických paradigmat

Vyabstrahované osy (Směřování, Seberegulace, Adaptabilita) chápou jako průřezové dimenze, které se napříč typologiemi opakovaně vracejí v různých pojmech. Je třeba zdůraznit, že je nelze pojímat jako pevně dané charakteristiky odsouzeného. Směřování může v průběhu trestu kolísat v návaznosti na události a očekávání. Seberegulace a Adaptabilita jsou stabilnější, nicméně výzkumy intervenčních programů ukazují, že u části odsouzených lze při vhodném zacílení dosahovat dílčích změn – a to jak prostřednictvím cílených programů a odborné práce,³⁴ tak postupným učením se z důsledků každodenního fungování ve vězení.

V typologiích se objevují i další proměnné, které chápou spíše jako modifikátory než jako samostatné průřezové osy. Zde vyjasním důvody pro toto rozhodnutí: Mertonovská osa **prostředků** se v pozdně-moderním vězení tříští na několik nespojitých oblastí (práce, vzdělávání, zájmové aktivity, soulad s režimem...), které u téhož odsouzeného často nekorespondují; jako jednotná osa je proto málo robustní. Vyloučením této osy se však neztrácí explanační schopnost, neboť konkrétní sféry lze sledovat skrze kombinaci S a A.

Osa **aktivity/pasivity** (Crewe) v sobě nese protikladné významy: aktivita může být proinstitucionální i antisystémová, pasivita může být rezignací i taktickým vyčkáváním. Navíc je silně závislá na kontextu a fázi trestu (anticipace podmíněného propuštění, reakce na stresor apod.).³⁵ Jde tedy o dobře pozorovatelný behaviorální projev, který však může mít různé pohnutky (např. „pasivní hráč“ může jen vyčkávat a připravovat se na „akci“), a proto sám o sobě není spolehlivým vodítkem pro praktickou interpretaci; smysl získává až v kombinaci s dalšími dimenzemi.

Morální kapitál (Sykes) upozorňuje na snášlivost a potenciální konflikty uvnitř oddílů v závislosti na mikropolitice skupin; jeho efekt však lze prakticky číst jako filtr působící skrze S a A (částečně i R). Takové pojetí zachová analytickou citlivost k rozdílům rolí, aniž by bylo nutné normativně hodnotit (či „oceňovat“) antisystémové postoje.

Jako málo vhodný se jeví i faktor **obecné inteligence** („mentálně nedostačivý“ u Vetešky a Fischera) – v této podobě jde o koncept, který je v současné psychologii výrazně diskutovaný.³⁶ Pro potřeby každodenního fungování ve vězení je užitečnější uvažovat o sociální či praktické inteligenci, tedy o schopnosti adaptovat se na komplexní a proměnlivé podmínky velkých skupin ve formální organizaci. Jak je známo z praxe, i osoby s vysokým kognitivním potenciálem mohou bez zkušenosti s kriminálním prostředím ve vězení selhávat (a naopak).

³⁴ HOUDKOVÁ, Ludmila. Psychologické souvislosti resocializačních programů pro mladé odsouzené a jejich efekty. Praha, 2014. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Ilona Gillernová.

JIŘIČKA, Václav. Efektivní zacházení s pachateli násilných trestných činů s poruchami osobnosti v podmínkách penitenciární péče. Praha, 2015. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiří Šípek.

³⁵ BARAK-GLANTZ, Israel, L. Patterns of Prisoner Misconduct: Toward a Behavioral Test of Prisonization. *Sociological Focus*. Taylor & Francis, 1983, 16(2), s. 129–146.

³⁶ Např. GOLEMAN, Daniel. *Emoční inteligence*. Vydání druhé. Praha: Metafora, 2011. ISBN 978-80-7359-334-6.

Srovnání zemí USA, Velké Británie a regionu střední a východní Evropy, navzdory různým typům ubytování i režimu neukazuje zásadně odlišné osy, nýbrž rozdílnou čitelnost indikátorů. V celových systémech (Spojené království) je zvláště viditelná S (legitimita/souhlas), zatímco v ubytovnách (Česko, Litva aj.) vystupuje do popředí A (adaptabilita) – ložnicová mikropolitika, vrstvená nepsaná pravidla a vyjednávání zdrojů průběžně testují sociální chytrost a poučitelnost. Regionální litevská pětice je tak českému prostředí empiricky bližší než britská mikropolitika cel. Ovšem obojí se dá bez zbytku mapovat na S-R-A. Jinými slovy, rozdíly tkví spíše v operačních znacích, nikoli v strukturálních osách.

Uvedené srovnání zároveň ukazuje, že rozdíly mezi typologiemi nejsou jen v „seznamu typů“, ale především v tom, z jakých teoretických perspektiv vycházejí a jaké indikátory považují za klíčové. Deprivační přístup se zrodil v rámci sociologie, a tedy akcentuje institucionální podmínky a postoje, importační přístup, blízký kriminologům, zdůrazňuje předchozí socializaci a relativní stabilitu dispozic, zatímco strategicko-predikční modely se soustředí na faktory relevantní pro intervenci a predikci. Každý z rámců tím zvýrazňuje jinou část „obrazu“ adaptace

Nicméně srovnávací analýza ukazuje, že rozdílná teoretická východiska vedou často k obdobným závěrům, pouze akcentují jiné oblasti. Deprivační linie (Clemmer, Goffman) typicky akcentuje Směřování, Wheeler a Barak-Glantz přidávají dynamiku v čase, což zvýrazňuje Adaptabilitu. Importační linie (Schrag/Garabedian, Walters) posiluje zejména Seberegulaci a částečně Adaptabilitu; pozdně-moderní britská „strategická“ škola (Crewe) aktualizuje Směřování a vystihuje fenomén strategické fasády („hráč“), čímž ukazuje „aktivitu“ spíše jako jevový výstup. Integrační spojení obou klasických paradigmat lze pak spatřit v Adaptabilitě, jež částečně odráží institucionální prostředí a částečně vychází z osobnosti a socializace. V návaznosti na Miszewského³⁷ proto argumentují, že klasická dichotomie deprivační/importační již sama o sobě neposkytuje dostatečnou explanační základnu a zaslouží si aktualizaci v podobě širšího integračního rámce, který v sobě dokáže pružně propojit přístupy různých oborů a reflektovat skutečnou povahu současného života v pozdně-moderním vězení.

4.2 Implikace a využití navrženého rámce

Mnou navrhovaný rámec S-R-A je mezioborový a hodnotově neutrální v tom smyslu, že popisuje základní dimenze adaptace bez patologizujících nálepek a bez prognóz po propuštění. Jeho účelem není vysvětlovat, proč je jedinec nastaven určitým způsobem, nýbrž nabídnout srozumitelný společný jazyk pro orientační popis aktuální adaptace a pro komunikaci napříč profesemi. Zároveň nejde o alternativu k existujícím postupům hodnocení rizik a potřeb (SARPO), nýbrž o doplňující interpretační vrstvu: může pomoci převádět dílčí poznatky (psychologické, sociální, režimové, dovednostní) do sdílené pracovní hypotézy; a tím zlepšit srozumitelnost týmové komunikace, aniž by nahrazovala odborné posouzení či návrh individuálních intervencí.

³⁷ MISZEWSKI, Kamil. Adapting to isolation in prison: Concept review. *Resocjalizacja Polska: Polish Journal of Social Rehabilitation*. 2020, 2020(20), s. 156–177. ISSN 2392-2656. Dostupné z: doi: 10.22432/pjsr.2020.20.11

Pro **české vězeňství** může být rámec podnětem k empirickému ověření: ložnicové oddíly, středně velké kolektivy, vyšší migrace mezi věznicemi a význam role vychovatele vytvářejí specifickou dynamiku, která se může v některých ohledech lišit od západoevropských celových režimů i od východoevropských ubytoven. Není proto vyloučeno, že další výzkum některé dílčí akcenty zpřesní nebo doplní; předložený rámec může usnadnit formulaci výzkumných otázek i upřesnění pozorovatelných indikátorů.

V praxi lze rámec S-R-A chápat především jako orientační mapu, která může sjednocovat interpretaci běžně dostupných informací a podporovat sdílenou pracovní hypotézu o aktuální situaci odsouzeného (např. při nástupu, přesunu či opakovaných kázeňských událostech). Ilustrativně se tento „společný jazyk“ může promítat do tří typů otázek: (a) kam se jedinec aktuálně orientuje ve vztahu k formální autoritě a vrstevnickým pravidlům (Směřování), (b) jaká je míra sebekontroly a práce s afektem (Seberegulace) a (c) jaká je poučitelnost a schopnost orientace v tacitních pravidlech prostředí (Adaptabilita). Takto pojatý rámec nenahrazuje diagnostiku ani standardní hodnocení rizik a potřeb; může však zvýšit srozumitelnost interdisciplinární komunikace tím, že převádí heterogenní pozorování na několik stabilních dimenzí.

Tento článek ukázal, že navzdory rozdílným pojmům a tradicím se typologie adaptace opakovaně vracejí k omezenému počtu dimenzí, které lze číst jako směřování, seberegulaci a adaptabilitu. Návrh S-R-A nechápe typy jako pevné „škatulky“, ale jako orientační kontinua citlivá na kontext a čas. Právě proto může sloužit jako společný jazyk pro formulaci výzkumných hypotéz i pro sdílené porozumění napříč penitenciární praxí – s tím, že jeho nosnost musí být dále ověřena na datech z českého prostředí.

Literatura

- BARAK-GLANTZ, Israel, L. Patterns of Prisoner Misconduct: Toward a Behavioral Test of Prisonization. *Sociological Focus*. Taylor & Francis, 1983, 16(2), s. 129–146.
- BLATNÍKOVÁ, Šárka; FARIDOVÁ, Petra a Marek VRANKA. *Kriminální styly myšlení: Inventář PICTS-cz*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016. ISBN 978-80-7338-156-1.
- BIEDERMANOVÁ, Eva a Michal PETRAS. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-115-8.
- BONTA, James a Donald A. ANDREWS. *The psychology of criminal conduct*. 7th edition. New York: Routledge, 2024. ISBN 978-1-032-27285-6.
- CLEMMER, Donald. *The Prison Community*. 2nd edition. New York: Rinehart & Company, 1958. ISBN 978-00-3008-155-2.
- CREWE, Ben. Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison. *The British Journal of Criminology*. 2007, 47(2), s. 256-275. ISSN 1464-3529. Dostupné z: doi: 10.1093/bjc/azl044
- CREWE, Ben. *The prisoner society: power, adaptation, and social life in an English prison*. New York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-957796-5.

- DIRGA, Lukáš; LOCHMANNOVÁ, Alena a Petr JURÍČEK. The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons. *Sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, 47(6), s. 559–578. ISSN 1336-8613.
- DRAHOŇOVSKÝ, Jan a Hana BULAVOVÁ. Vězeňský vychovatel očima svých svěřenců. *Bezpečnostní teorie a praxe: Security Theory and Practice*. Praha: Policejní akademie ČR, 2020, 2020(3), s. 25–46. ISSN 1801-8211. Dostupné také z: <https://veda.polac.cz/wp-content/uploads/2020/11/Vezensky-vychovatel-ocima-svych-sverencu.pdf>
- DRAHOŇOVSKÝ, Jan. The Attitudes of Czech Inmates Towards Incarceration. *Bezpečnostní teorie a praxe: Security Theory and Practice*. Praha: Policejní akademie ČR, 2022, 2022(3), s. 3–30. ISSN 2571-4589. Dostupné také z: <https://veda.polac.cz/wp-content/uploads/2022/10/The-Attitudes-of-Czech-Inmates-Towards-Incarceration.pdf>
- DRÁPAL, Jakub; JIŘIČKA, Václav a Tereza RASZKOVÁ, eds. *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021. ISBN 978-80-7676-066-0.
- GARABEDIAN, Peter, G. Social Roles in a Correctional Community. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1964, 55(3), s. 338–347.
- GOFFMAN, Erving. *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books, 1961. ISBN 978-0-14-013739-2.
- GOLEMAN, Daniel. *Emoční inteligence*. Vydání druhé. Praha: Metafora, 2011. ISBN 978-80-7359-334-6.
- HOUDKOVÁ, Ludmila. Psychologické souvislosti resocializačních programů pro mladé odsouzené a jejich efekty. Praha, 2014. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Ilona Gillernová.
- IRWIN, John. *The felon*. Berkeley: University of California Press, 1970. ISBN 05-200-6016-4.
- JIŘIČKA, Václav. Efektivní zacházení s pachateli násilných trestných činů s poruchami osobnosti v podmínkách penitenciární péče. Praha, 2015. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiří Šípek.
- JURÍČEK, Petr a Josef SMOLÍK. Interpersonální konflikty mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody v důsledku ilegální směny. *Bezpečnostní teorie a praxe*. 2024, 2024(1), s. 29–50. ISSN 2571-4589.
- KING, Roy a Kenneth W. ELLIOT. *Albany: The birth of a prison – End of an era?* London: Routledge & Kegan Paul, 1977. ISBN 978-10-0343-471-9.
- LIEBLING, Alison; HULLEY, Susie a Ben CREWE. ed. Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life: This book chapter describes the initial and on-going development of the MQPL surveys. In: GADD, D., S. KARSTEDT a S. MESSNER. *The Sage Handbook of Criminological Research Methods*. Los Angeles: SAGE, 2011, s. 358–372.
- MAREŠOVÁ, Alena; BIEDERMANOVÁ, Eva; ROZUM, Jan; TAMCHYNA, Miroslav a Petra ZHŘÍVALOVÁ. *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody: kriminologická analýza*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016, 180 s. ISBN 978-80-7338-157-8.

- MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-70-0.
- MISZEWSKI, Kamil. Adapting to Isolation in Prison: Concept review. *Resocjalizacja Polska: Polish Journal of Social Rehabilitation*. 2020, 2020(20), s. 156–177. ISSN 2392-2656. Dostupné z: doi: 10.22432/pjsr.2020.20.11
- NETÍK, Karel; HÁJEK, Stanislav a Daria NETÍKOVÁ. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck, 1997. Beckova skripta. ISBN 80-717-9177-6.
- SCHRAG, Clarence. A Preliminary Criminal Typology. *The Pacific Sociological Review*. Los Angeles: University of California Press, 1961, 4(1), s. 11–16.
- SCHLIEHE, Anna a Ben CREWE. Top bunk, bottom bunk: cellsharing in prison. *The British Journal of Criminology*. Oxford, 2022, 62(2), s. 484-500. ISSN 000-0966. Dostupné z: doi: 10.1093/bjc/azab053
- SKOWROŃSKI, Bartłomiej a Elżbieta TALIK. Quality of Life and Its Correlates in People Serving Prison Sentences in Penitentiary Institutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. MDPI, 2021, 18(4), s. 1–16. ISSN 1660-4601. Dostupné z: doi:10.3390/ijerph18041655
- SLADE, Gavin a Olga ZEVELEVA. The pains of prison reform: Informal prisoner governance and penal subjectivities in Estonia and Lithuania. *Punishment & Society*. SAGE, 2025, 27(1), s. 49–67.
- STERNBERG, Robert J. *Úspěšná inteligence: jak rozvíjet praktickou a tvůrčí inteligenci*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0120-0.
- SYKES, Gresham, M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum-Security Prison*. Princeton. Princeton, N.J.: Princeton University, 1958. ISBN 978-0691-13-064-4.
- SYKES, Gresham M. a Sheldon L. MESSINGER. The Inmate Social System. In: GROSSER, Georg, H., ed. *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*. Reprint of the ed. 1975. New York: Social Science Research Council, 1960, s. 5–19. ISBN 0-527-033-03-0.
- TYRKA, Renata; NIEWIADOMSKA, Iwona a Rafał Piotr BARTCZUK. The severity of crisis in valuation and the use of coping strategies in prison inmates. In: CHWASZCZ, Joanna a Iwona NIEWIADOMSKA. Meaning of resources in social inclusion. Lublin: *Natanaleum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy*, 2015, s. 80–90. ISBN 978-83-9403-894-6.
- VAIČIŪNIENĖ, Rūta a Artūras TEREŠKINAS. Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions. *East European Politics and Societies and Cultures*. SAGE, 2017, 31(3), s. 659–679. ISSN 1533-8371.
- VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování: vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada, 2020, 208 s. Psyché. ISBN 978-80-271-0731-5.
- WALTERS, Glenn. D. & Charles SCHLAUCH. The Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles and Level of Service Inventory-Revised: Screening Version as predictors of official and self-reported disciplinary infractions. *Law & Human Behavior*, 2008, 32(5), s. 454–462. DOI: 10.1007/s10979-007-9117-5.

WHEELER, Stanton. Socialization in correctional communities. *American Sociological Review*. 1961, 26(5), s. 697–712.

PhDr. Jan Drahoňovský (*1978) worked as a psychologist in the Prison Service of the Czech Republic from 2009 to 2019. Since 2015, he has been systematically engaged in field research on prisons, primarily focusing on how convicts adapt to imprisonment. He currently works as a PhD assistant at the Institute of Social Studies at the Faculty of Education, University of Hradec Králové, while completing his doctoral studies in sociology at the Faculty of Arts, Charles University.